

УСТОЙЛИВЫЯ ВЫРАЗЫ З ЕЎРАПЕЙСКИХ КРЫНІЦ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ^{1*}

Цеплякова Альбіна Дзмітраўна

старшы выкладчык кафедры тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі,

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова

(г. Магілёў, Рэспубліка Беларусь)

e-mail: tepliakova@msu.by

У артыкуле разглядаюцца крылатыя выразы з еўрапейскіх моў у сучаснай беларускай літаратурнай мове, якія ўзыходзяць да розных тэкставых крыніц – літаратурных твораў, фальклорных тэкстаў, тэкстаў масавай камунікацыі, назваў твораў мастацтва, прамой грамадскіх і культурных дзеячаў, ананімных літаратурных твораў, мянушак вядомых асоб і літаратурных герояў.

^{1*} Даследаванне выканана ў межах НДР “Беларуская фразеалогія, парэміялогія, моўная афарыстыка ў кантэксце еўрапейскіх моў і культур (сінхранічны і дыяхранічны аспекты)” Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў на 2021–2025 гг.

Ключавыя словы: беларуская мова, крылатыя словы, літаратурныя крыніцы, еўрапейскія мовы

The article describes winged expressions from European languages in the modern Belarusian literary language, which go back to various textual sources – literary works, folklore texts, texts of mass communication, titles of works of art, speeches of public and cultural figures, anonymous literary works, nicknames of famous people and literary heroes.

Keywords: the Belarusian language, winged words, literary sources, European languages

Крылатыя словы – гэта шырока вядомыя і масава ўжывальныя цытаты з розных тэкставых крыніц. Сувязі паміж крылатымі словамі і тэкстамі, адкуль яны паходзяць, захоўваюцца ў свядомасці носьбітаў мовы ў асацыятыўнай форме [6], але могуць з цягам часу знікаць, і тады крылатыя словы пераходзяць у разрад фразеалагізмаў [22] ці прыказак [13, с. 47–48]. Гэтаму садзейнічае тое, што многія крылатыя словы да таго, як трапілі ў пэўны тэкст, з якім пачало асацыявацца іх паходжанне, шырока ўжываліся ў маўленні як гатовыя слоўныя комплексы [5] ці афарыстычныя адзінкі [12], [34].

Крылатыя выразы і афарызмы ў беларускай мове, паводле прыналежнасці тэкставых крыніц свайго паходжання, размяжоўваюцца на ўласна моўныя, якія паходзяць з беларускіх крыніц [24], [33], і запазычаныя, якія паходзяць з іншамоўных крыніц [1], [2], [7], [11], [14], [18], [25], [26], [30], [32], [35]. Асноўнымі крыніцамі крылатых слоў з’яўляюцца літаратурныя творы розных жанраў і выказванні вядомых асоб [20], [21], [23], а таксама фальклорныя тэксты [15]. Вызначэнне дакладных моўных і тэкставых крыніц крылатых адзінак на фоне еўрапейскіх моў з’яўляецца, як адзначыў Я.Я. Іваноў на XV Міжнародным з’ездзе славістаў [3], адной з актуальных праблем даследавання беларускай парэміялогіі і афарыстыкі ў агульнаеўрапейскім кантэксце [4].

Літаратурныя творы як крыніцы іншамоўных (запазычаных) крылатых слоў размяжоўваюцца на творы мастацкай літаратуры, біяграфічныя творы, эпістальныя тэксты, публіцыстычныя творы, юрыдычныя тэксты, філасофскія творы, навуковыя, навукова-папулярныя і протанавуковыя творы, тэксты музычных твораў, ананімныя літаратурныя тэксты [14], [18], [19]. Літаратурна-мастацкія творы розных жанраў з’яўляюцца асноўнымі па колькасці крыніцамі іншамоўных крылатых слоў у беларускай мове [8], [9], [16], [17]. На падставе шэрагу папярэдне праведзеных намі даследаванняў [27], [28], [29], [31], можна вызначыць асноўныя разнавіднасці моўных і тэкставых крыніц у сучаснай беларускай літаратурнай мове.

У выніку даследавання ўстаноўлена, што з агульнай колькасці іншамоўных запазычанняў крылатых слоў (каля 750 адзінак) у сучаснай беларускай літаратурнай мове большасць паходзіць з арыгінальных крыніц – каля 92% (696 адзінак), а з іншых крыніц – каля 8% (61 адзінка).

Пэўная колькасць іншамоўных запазычанняў крылатых слоў у сучаснай беларускай мове трапіла ў яе або з класічных моў (старажытнагрэчаскай, лацінскай), або з сучасных еўрапейскіх моў (англійскай, нямецкай, французскай, а ў адзінкавых выпадках – дацкай, іспанскай, італьянскай, нідэрландскай, польскай, чэшскай) і невялікая колькасць – з арабскіх моў. Агульная колькасць запазычаных крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай складае 188 адзінак з лацінскіх тэкставых крыніц, 159 – з нямецкіх, 138 – з французскіх, 107 – з англійскіх, 98 – са старажытнагрэчаскіх, 28 – з італьянскіх, 16 – з іспанскіх, 9 – з арабскіх, 7 – з польскіх, 4 – з дацкіх, 3 – з чэшскіх, 1 – з нідэрландскіх.

Крыніцы паходжання іншамоўных запазычанняў крылатых слоў размяжоўваюцца на адзінкавыя і комплексныя. Адзінкавыя крыніцы дыферэнцыруюцца на першасныя (унікальныя) і другасныя (не унікальныя), але ў дачыненні да старажытнагрэчаскіх крылатых слоў вылучэнне другасных (не унікальных) крыніц не мае сэнсу (або ўвогуле немагчыма), таму мэтазгодна лічыць, што ўсе старажытнагрэчаскія запазычання крылатых слоў у беларускай мове паходзяць з уласна старажытнагрэчаскіх (арыгінальных) тэкставых крыніц.

Першасныя (унікальныя) крыніцы паходжання (каля 90%) маюць толькі іншамоўныя запазычання крылатых слоў з арыгінальных крыніц (літаратурных і фальклорных твораў, тэкстаў масавай і вуснай камунікацыі, назваў асоб і рэалій). Літаратурныя творы як тэкставыя крыніцы іншамоўных крылатых слоў падзяляюцца на творы мастацкай літаратуры (празаічныя – раман, аповесць, навела, літаратурная казка, літаратурныя выслоўі; паэтычныя – паэма, літаратурная байка, ода, верш, эпіграма; драматычныя – трагедыя, драма, камедыя, фарс), біяграфічныя, эпістэйярныя, публіцыстычныя, юрыдычныя, філасофскія, навуковыя, навукова-папулярныя і протанавукова творы, тэксты музычных твораў, ананімныя літаратурныя творы. Фальклорныя творы як тэкставыя крыніцы іншамоўных крылатых слоў размяжоўваюцца на эпасы, паданні, народныя апавяданні, гістарычныя анекдоты, а таксама павер'і, прыказкі. Тэксты масавай камунікацыі як крыніцы іншамоўных крылатых слоў прадстаўлены эпіграфікай, мовай афіцыйных рытуалаў, афіцыйнымі юрыдычнымі фармулёўкамі, дэвізамі, заклікамі, лозунгамі, мовай рэкламы, штучнымі мовамі міжнароднай камунікацыі. Тэксты вуснай камунікацыі як крыніцы

паходжання іншамоўных крылатых слоў размяжоўваюцца на выказванні знакамітых асоб і выказванні людзей з іх асяроддзя. Назвы асоб і рэалій як тэкставыя крыніцы паходжання іншамоўных крылатых слоў прадстаўлены назвамі твораў мастацтва і мянушкамі вядомых асоб і літаратурных герояў.

Другасныя (не унікальныя) крыніцы паходжання крылатых слоў (каля 8%) не з'яўляюцца арыгінальнымі. Першакрыніцы тых выказаў, якія сталі крылатымі дзякуючы ўжыванню ў другасных крыніцах, могуць быць як не іншамоўныя, так і іншамоўныя. Не іншамоўныя першакрыніцы паходжання запазычаных крылатых слоў падзяляюцца на ўласна лацінскія, уласна англійскія, уласна іспанскія, уласна нямецкія, уласна французскія. Іншамоўныя першакрыніцы паходжання запазычаных крылатых слоў размяжоўваюцца на няўласна лацінскія, няўласна англійскія, няўласна нямецкія, няўласна французскія.

Комплексныя крыніцы паходжання іншамоўных крылатых слоў (2%) прадстаўлены сукупнасцю некалькіх крыніц, кожная з якіх з'яўляецца актуальнай для носьбітаў мовы, і размяжоўваюцца на аднамоўныя і не аднамоўныя. Аднамоўныя комплексныя крыніцы прадстаўлены адзінкавай мадэллю “англійская крыніца + англійская крыніца”. Не аднамоўныя комплексныя крыніцы прадстаўлены некалькімі мадэлямі: “грэчаская крыніца + лацінскія крыніцы (усяго 3)”, “грэчаская крыніца + лацінскія крыніцы (усяго 2) + нямецкая крыніца + французская крыніца”, “нідэрландская крыніца + нямецкая крыніца”, “французская крыніца + нямецкая крыніца”, “французская крыніца + нямецкая крыніца + англійскія крыніцы (усяго 2)” з рознай колькасцю крыніц.

Іншамоўныя запазычаныя крылатых слоў у розных тэкставых крыніцах прадстаўлены ў розным колькасным выражэнні. Літаратурныя творы складаюць 16,1% на лацінскай мове, 12,1% на нямецкай, 7% на французскай, 6,3% на англійскай, 3% на старажытнагрэчаскай, 2% на італьянскай, 0,8% на іспанскай, 0,4% на чэшскай, 0,1% на польскай і дацкай. Фальклорныя творы складаюць 7% на старажытнагрэчаскай мове, 1,3% на лацінскай, 1% на арабскай, 0,5% на нямецкай, французскай і польскай, 0,3% на англійскай і італьянскай, 0,1% на іспанскай. Тэксты масавай камунікацыі складаюць 2% на лацінскай мове, 0,6% на нямецкай, 0,4% на французскай і англійскай, 0,1% на іспанскай. Тэксты вуснай камунікацыі складаюць 3% на лацінскай і нямецкай мовах, 3,1% на французскай, 2% на старажытнагрэчаскай, 1% на англійскай, 0,4% на італьянскай і іспанскай. Назвы асоб і рэалій складаюць 4,1% на французскай, 3,2% на нямецкай і англійскай мовах, 1% на італьянскай, 0,5% на лацінскай і іспанскай, 0,4% на дацкай, 0,3% на польскай, 0,1% на старажытнагрэчаскай.

Вызначэнне моўных і тэкставых крыніц крылатых слоў набывае асаблівую значнасць у сувязі з пашырэннем у сучаснай камунікатыўна-дыскурсіўнай прасторы жартоўных і парадыйных пераўтварэнняў крылатых выразаў і афарызмаў [10].

Спіс літаратуры

1. Венідзіктаў, С. В. Іншамоўныя крылатыя выразы ў сучаснай беларускай мове / С. В. Венідзіктаў // *Studia slavistyczne*. – 2003. – Т. 4. – С. 121–130.

2. Венідзіктаў, С. В. Рускамоўныя запазычаныя крылатыя слоў у сучаснай беларускай мове / С. В. Венідзіктаў, Я. Я. Іваноў // *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich*. – Białystok, 2002. – Т. VIII. – С. 210–217.

3. Иванов, Е. Е. Белорусская паремиология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е. Е. Иванов // XV Міжнародны з'езд славістаў = XV Международный съезд славистов = XV International Congress of Slavists, Мінск, 20–27 жніўня 2013 г. : тэзісы : у 2 т. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – Т. 1. – С. 322–323.

4. Иванов, Е. Е. Белорусская паремиология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е. Е. Иванов // *Nationales und Internationales in der slawischen Phraseologie = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии* / Hrsg. H. Walter, V. M. Mokienko. – Greifswald : E. M. A.-Universität, 2013. – S. 111–116.

5. Иванов, Е. Е. О рекуррентных прототипах крылатых фраз / Е. Е. Иванов // *Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах : материалы III Международн. науч. конф., Гомель, 7–8 октября 2003 г. / Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины [и др.] ; редкол.: В. И. Коваль (отв. ред.) [и др.]*. – Гомель, 2003. – С. 74–78.

6. Иванов, Е. Е. Языковая природа крылатых слов / Я. Я. Іваноў // *Праблемы беларускага літаратуразнаўства (да 85-годдзя з дня нараджэння А. А. Куляшова) : зб. навук. арт. / рэдкал.: Я. І. Клімуць (адк. рэд.) [і інш.]*. – Мінск : МНТ, 2000. – С. 303–312.

7. Иванова, С. Ф. Запозычаныя крылатыя выразы ў сучаснай беларускай мове / С. Ф. Иванова, А. Дз. Цеплякова // *Фразеология германских, романских и славянских языков = Phraseology of Germanic, Romanic and Slavic Languages = Phraséologie germanique, romane et slave* : сб. науч. ст. / под ред. Е. Е. Иванова. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2009. – Вып. 1. – С. 98–112.

8. Иванова, С. Ф. Крылатыя словы са старажытнагрэчаскіх крыніц у сучаснай беларускай літаратурнай мове / С. Ф. Иванова, А. Дз. Цеплякова // *Славянская фразеология и паремиология в XXI веке* : сб. науч. ст. / под ред. Е. Е. Иванова, В. М. Мокиенко. – Минск : Изд. Зм. Колас, 2010. – С. 284–292.

9. Иванова, С. Ф. Лацінскія запазычаныя крылатыя слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад, формы ўжывання і крыніцы паходжан-

ня) / С. Ф. Иванова, А. Дз. Цеплякова // *Веснік Мазырскага дзярж. пед. ун-та імя І. П. Шамякіна*. – 2010. – № 1(26). – С. 88–93.

10. Иванова, С. Ф. Парадыйныя, іранічныя і жартоўныя трансфармацыі крылатых выразаў (да складання слоўніка беларускіх антыпрыказак) / С. Ф. Иванова, Я. Я. Іваноў, В. А. Шпакоўская // *Даследаванні па германскай і славянскай філалогіі = Acta Germano-Slavica* : зб. навук. арт. / пад рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – Вып. 4. – С. 52–61.

11. Иванова, С. Ф. Старажытнагрэчаскія запазычаныя крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад, формы ўжывання і крыніцы паходжання) / С. Ф. Иванова, А. Дз. Цеплякова // *Веснік Полацкага дзярж. ун-та. Серыя А. Гуманітарныя навукі*. – 2010. – № 7. – С. 176–179.

12. Іваноў, Я. Я. Афарыстычнае выказванне як моўная мадэль крылатых слоў / Я. Я. Іваноў // *Філолагічны студіі* : навук. віснпк Крпворзійскага дзярж. пед. ун-ту. – 2017. – Вып. 16. – С. 114–121.

13. Іваноў, Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – 208 с.

14. Іваноў, Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст. : тлумачальны слоўнік / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – 164 с.

15. Іваноў, Я. Я. Крылатыя словы / Я. Я. Іваноў // *Беларускі фальклор: энцыклапедыя*: у 2 т. – Мінск, 2005. – Т. 1. – С. 729–730.

16. Іваноў, Я. Я. Літаратурныя крыніцы фразеалагічных адзінак, запазычаных з нямецкай мовы ў беларускую мову (па-за межамі этымалагічнага слоўніка фразеалагізмаў) / Я. Я. Іваноў, А. Дз. Цеплякова // *Немецкі язык – лингводидактическое обеспечение и методика преподавания* : сб. науч. ст., посвящ. памяти С. А. Носкова (1943–2018) / под ред. Е. Е. Иванова. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2019. – С. 82–87.

17. Іваноў, Я. Я. Старажытнагрэчаскія крыніцы некаторых крылатых афарызмаў / Я. Я. Іваноў // *Нацыянальная мова і нацыянальная культура : аспекты ўзаемадзеяння* : зб. навук. арт. / рэдкал.: Д. В. Дзятко (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БДПУ, 2013. – С. 225–228.

18. Крылатыя выразы ў беларускай мове: тлумачальны слоўнік. Ч. 1 : З іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. / С. В. Венідзіктаў, І. Л. Даніленка, С. Ф. Иванова, Я. Я. Іваноў ; пад рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – 136 с.

19. Крылатыя выразы ў беларускай мове : тлумачальны слоўнік. Ч. 2 : З рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст. / С. В. Венідзіктаў, І. Л. Даніленка, С. Ф. Иванова, Я. Я. Іваноў, В. В. Чэх. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. – 208 с.

20. Крылатыя словы // *Беларуская энцыклапедыя* : у 18 т. – Мінск : БелЭн, 1999. – Т. 8. – С. 507.

21. Лепешаў, І. Я. Крылатыя словы / І. Я. Лепешаў // *Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі* : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1986. – Т. 3. – С. 137.

22. Лепешаў, І. Я. Крылатыя словы і фразеалагізмы / І. Я. Лепешаў // Роднае слова. – 1992. – № 9. – С. 38–41.

23. Міхневіч, А. Я. Крылатыя словы / А. Я. Міхневіч // Беларуская мова : энцыклапедыя. – Мінск : БелЭн, 1994. – С. 273–274.

24. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў. – Мінск : БФС, 1997. – 262 с.

25. Теплякова, А. Д. Иноязычные заимствования крылатых слов в белорусском и немецком языках / А. Д. Теплякова // Язык, культура, общество : материалы VI Междунар. науч. конф., 22–25 сентября 2011 г. / науч. ред. Э. Ф. Володарская. – М. : МИИЯ, 2011. – С. 125–126.

26. Теплякова, А. Д. Источники крылатых выражений в белорусском языке / А. Д. Теплякова // Фразеология и языковая динамика : сб. науч. тр. посвящ. 55-летию проф. Х. Вальтера / науч. ред. В. М. Мокиенко, А. В. Савченко. – Greifswald : Ernst-Moritz-Arndt Universität; СПб : СПбГУ, 2011. – С. 67–69.

27. Цеплякова, А. Дз. Англамоўныя запазычаныя крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад і крыніцы паходжання) / А. Дз. Цеплякова // Веснік Мазырскага дзярж. пед. ун-та імя І. П. Шамякіна. – 2009. – № 2(23). – С. 162–166.

28. Цеплякова, А. Дз. Нямецкамоўныя запазычаныя крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад і крыніцы паходжання) / А. Дз. Цеплякова // Веснік МДУ імя А. А. Куляшова. – 2009. – № 1 (32). – С. 137–143.

29. Цеплякова, А. Дз. Франкамоўныя запазычаныя крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад і крыніцы паходжання) / А. Дз. Цеплякова // Веснік Брэстскага дзярж. ун-та імя А. С. Пушкіна. Сер. філал. навук. – 2009. – № 2(12). – С. 109–116.

30. Цеплякова, А. Дз. Іншамоўныя запазычаныя крылатых слоў у сучаснай беларускай мове / А. Дз. Цеплякова // Теоретические и практические предпосылки подготовки полилингвальных специалистов в вузе : материалы I Междунар. науч.-практ. онлайн-семинара (вебинара), Могилев, 26 марта 2015 г. – Могилев : МГУ имени А. А. Куляшова, 2015. – С. 74–77.

31. Цеплякова, А. Дз. Крыніцы паходжання лацінскіх запазычанняў крылатых слоў у сучаснай беларускай мове / А. Дз. Цеплякова // Даследаванні па германа-славянскай філалогіі = Acta Germano-Slavica : зб. навук. арт. / пад рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – Вып. 4. – С. 96–101.

32. Цеплякова, А. Дз. Структура, семантыка і функцыі запазычаных крылатых слоў у беларускай мове / А. Дз. Цеплякова // Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах : материалы V Междунар. науч. конф., 22–23 октября 2007 г. / редкол.: В. И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2007. – С. 236–240.

33. Янкоўскі, Ф. Крылатыя словы і афарызмы (з беларускіх літаратурных крыніц) / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1960. – 135 с.

34. Ivanov, E. Aphorism as a Unit of Language and Speech / Eugene Ivanov // EUROPHRAS 2016 : Word Combinations in the Linguistic System and Language Use:

Theoretical, Methodological and Integrated Approaches, Trier, Germany, August 1–3, 2016 : Abstracts / University of Trier. – Trier, 2016. – S. 42.

35. Proverbia et dicta : шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў / пад рэд. Н. А. Ганчаровай. – Мінск : Універсітэцкае, 1993. – 255 с.